

протоерей Сава (Щони) Райчев Кокудев

**ТАЙНСТВО И СЪБОРНОСТ
НА ЦЪРКВАТА**

София, 2023

© Издателство „Изток-Запад“, 2023

Всички права запазени. Нито една част от книгата не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на издателство „Изток-Запад“.

© прот. Сава (Щони) Райчев Кокудев, автор, 2023

© Лиляна Дворянова, оформление на корицата, 2023

ISBN 978-619-01-1272-3

протоерей Сава (Щони) Райчев Кокудев

ТАЙНСТВО И СЪБОРНОСТ НА ЦЪРКВАТА

Константинопол и Рим –
дебатът от началото на XIII век

С благословието на Негово Светейшество
† НЕОФИТ
Митрополит Софийски и Патриарх Български

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор.....	7
Списък на съкращенията.....	8
Увод.....	9
Евхаристия и католичност	19
Католичната евхаристия на Църквата	27
Католичност и примат.....	40
Евхаристия и примат – един поглед към Ферара и Флоренция.....	45
Дебатът между Константинопол и Рим от началото на XIII в.	57
Йоан Каматир.....	65
Николай Мезарит	70
Аноними	79
Линии на дебата	85
ЕДНА ЦЪРКВА	85
Рим или Йерусалим?	87
От Йерусалим към Рим.....	93
Съдраният хитон.....	96
Вяра и общение	100
Рим и вселенското стадо	106
Съборът и Рим.....	107
Краят на кореспонденцията	110

ЕДНО СТАДО И ЕДИН ПАСТИР: РИМСКАТА ИДЕЯ ЗА ПРИМАТА.....	115
Приматът и монархическия принцип	115
Magisterium Petri.....	119
Приматът на ап. Петър.....	121
Вселенският учител.....	127
За „Кифа“, „Главата“ и основите на Църквата.....	132
ЕДНА АПОСТОЛСКА ЦЪРКВА:	
РОМЕЙСКАТА КРИТИКА НА РИМСКИЯ ПРИМАТ	133
Статусът на Римската църква и св. ап. Петър	135
Ограничаването на вселенския учител в Рим	141
„Секуларният“ аргумент против примата	144
Приматът на св. ап. Петър.....	147
Tu es Petrus... ..	148
Magisterium Petri и отношенията в апостолския хор	152
Изтокът за св. ап. Петър.....	161
ЕДНА КАТОЛИЧНА ЦЪРКВА.....	163
Проблемът	166
Сборност и съборност	167
Католичността на Църквата и органоологичната метафора	169
Идеята за пентархията	173
Евхаристийният аспект.....	179
Една света съборна (католична)	
и апостолска Църква	185
Римската идея.....	185
Константинопол и Рим.....	190
Заклучение	200
Извори	205
Референции към топоси от изворите	207
Библиография.....	209
Приложение. Фигури към текста	226

Предговор

Настоящият труд беше защитен в качеството му на докторска дисертация още преди десет години в катедра „Културология“ на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ под ръководството на проф. дфн Калин Янакиев, но въпреки изминалото време смятам, че неговата актуалност не е преминала.

Еклисиологичната тема е отворен въпрос за богословието на второто хилядолетие. За съжаление, хиляда години след разделянето на двете половини на християнския свят – Рим и Константинопол – виждаме сериозно пропукване в самото сърце на Православието в актуалното противопоставяне между Константинопол и Москва от началото на третото хилядолетие. Освен това в туптящото сърце на църковната výroизповед в България, в Символа на вярата, откриваме пукнатина: така важният девети член за Църквата се произнася с различен тон – „вселенска“ и „съборна“ – понякога дори едновременно по време на богослужението.

Самият път на изследването беше предизвикателен, а донякъде и изненадващ със своите неочаквани находки. Благодарен съм на мнозина за срещите и сътрудничеството, за вдъхновението и подкрепата – на о. Николай Нешков и проф. Калин Янакиев, но не по-малко и на моето семейство, особено на съпругата ми Веселина. Бих искал да посветя този първи за мен труд на незабравимия ми баща Райчо, Царство му небесно, и майка ми Людмила.

За всичко благодарение и слава Богу!

Списък на съкращенията

За хронология на източниците вж. фиг. 1 от Приложение.

- In* Първо писмо на папа Инокентий III до патриарх Йоан X Каматир, по изданието на Migne, PL, CCXIV, anno I (1198), Ep. CCCLIV, col. 327D-329A.
- 1Cam* Първо ответно писмо на патриарх Йоан Каматир до папа Инокентий III, по изданието на Papadakis, p. 33–35, по Parisinus graecus. 1302 (=Par.gr.), срв. изд. Spiteris.
- 2In* Второ писмо на папа Инокентий III до патриарх Йоан X Каматир, по изданието на Migne, PL, CCXIV, anno II (1199), Ep. CCIX, col. 759A-765B.
- 2Cam* Второ писмо-отговор на патриарх Йоан Каматир до папа Инокентий III, по изданието на Papadakis, срв. изд. Spiteris.
- 1Mes* Доклад на дякон Николай Мезарит за дебата му с латинския патриарх Тома Морозини, състоял се на 30. август 1206 г., по изданието на Heisenberg (II).
- 2Mes* Доклад на Николай Мезарит, Ефески Митрополит, за дебата му с папските посланици, състоял се през 1214 г. в., по изданието на Heisenberg (III), срв. изд. архим. Арсений (1893).
- anPat* Писмо на анонимен Константинополски патриарх към Йерусалимски патриарх, по изданието на Павлов, с. 158–168.
- anLat* Анонимен анти-латински трактат със заглавие *Περὶ τοῦ ὀπῶς ἴσχυσε καθ' ἡμῶν ὁ Λατῖνος* (*За това по какъв начин ни надви Латинянинът*), по изданието на архим. Арсений (1892), с. 84–115. В настоящия труд се защитава хипотезата, че този трактат също принадлежи на патр. Йоан X Каматир и представлява своеобразно продължение на кореспонденцията му с папа Инокентий III.
- psPh* Анонимен трактат със заглавие *Πρὸς τοὺς λέγοντας ὡς ἡ Ῥώμη θρόνον πρῶτος* (*Против онези, които твърдят, че Рим е първи престол*), погрешно приписван на св. патр. Фотий, по изданието на Gordillo.

УВОД

Вярвам ... в Една Света Съборна (Католична) и
 Апостолска Църква
 ... εἰς Μίαν Ἀγίαν Καθολικὴν καὶ Ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν
 ... вѣ́дѣнѣ сѣ́жѣ събѣ́рнѣжѣ и ѿпѣ́скѣжѣ цѣркѣвъ
 Никео-Константинополски Символ на вярата

Кризата на идентичността в Православието и Римокатолицизма през ХХ в. насочи търсенията на историци и богослови към Древната църква. От една страна, тази криза е провокирана от срещата с Другия в рамките на икуменическото движение и интерконфесионалния диалог, а от друга – от вглеждането в себе си, в собственото историческо наследство. В повратната за света първа половина на века Римокатолицизмът породи движения, довели до „революционния“ II Ватикански събор, а трудният „изход“ на руското богословие от Русия през Балканите и Европа до Северна Америка роди възраждане на Православието в световен мащаб – вътре в себе си и в диалога с другите.

Един от актуалните контексти следователно, в който се вписва общият проблем за идентитета на Църквата и който е предмет на настоящото изследване, е икуменическият диалог на християнските общности в търсенето на конкретни образи на християнското единство. Проблемът за конституирането на единството на „глобалната“ християнска общност неминуемо минава през католичния идентитет на Църквата. „Вярвам ... в Една Света Съборна (от гр. *католична*) и Апостолска Църква“¹ – това гласи „конститутивният“

¹ Понятието „католична църква“ не бива да се бърка с “Римокатолическа църква“, но представлява оригиналната заемка от Символа на старогръцки език, което ще бъде изяснено по-долу.

за Църквата член от Никео-Константинополския Символ на вярата. Донякъде кризата на тази единна идентичност се дължи на самия диалог с Другия, но също така и на преоткриването на собственото културно-историческо наследство.

След епохата на националните възраждания, и особено на Балканите, Православието се оказа пленено в своите локални национални идентификации и трудно за припознаване като единна Църква. Припомнянето на вселенския характер и католичната същност на Православната църква се превърна в насъщност, а това на свой ред доведе до преоткриването на Евхаристията като Новозаветното „Тайнство на Църквата“, което конституира самата Църква като такава. Ключова роля за това изиграха богословите на руската емиграция на Запад и учениците им, като напр. прот. Георги Флоровски, прот. Николай Афанасиев, прот. Александър Шмеман, прот. Йоан Майендорф, митр. Йоан Зизиулас, както и делото на св. Юстин Попович и по-новото поколение сръбски богослови – еп. Атанасий Йевтич, еп. Игнатий Мидич, еп. Амфилохий Радович и др.

Основна нишка в творчество и живота на тези поколения православни богослови е завръщането към изворите и преразсъждаването на собствената църковна идентичност в диалога с Другия, а преоткриването на темата за Евхаристията отвори нов хоризонт към осмислянето на православната църковна идентичност. Богословските рефлексии и реконструирането на културно-историческите модели по отношение на Древната църква доведоха до говоренето за една „евхаристийна еклисиология“. В тази богословска парадигма е поставен за първи път и избраният в настоящото изследване концептуален проблем за католичността на Църквата в светлината на Евхаристията като съграждаща идентитета на еклисиалната общност, Църквата. Тук, в обособена подглава, специално ще обърнем внимание на Евхаристията (и по-точно анафората) като основна практика на Църквата. Самата възможност да мислим съграждането на църковната общност през нейните тайнства, а не например като някаква вторична функция на културно-политически процеси, е посвоему нетрадиционно и нестандартно за историята на кул-

турата. Важно е да се отбележи, че поставеният проблем има своето място също така и в културно-историческия прочит на Средновековието. Отношенията между разбягващите се два свята на Изтока и Запада, съпътствани от изграждането на нови идентичности в множеството пресечни точки на културния диалог между тези два свята, са вълнуващи и предизвикателни и сами по себе си. Избраният исторически топос на изследване, а именно дебатите между Константинопол и Рим от XIII в., е предмет на изследване както от страна на богословието, така и от историята на културата, доколкото те живо поставят проблема за идентитета и Другия в описания ракурс. Избраната тук църковна полемика между „гърци“ и „латиняни“ гравитира около събитията от съдбоносната 1204 г., които някои историци описват като „най-голямата трагедия на Средновековието“.

Необходимостта за провеждане на изследването е свързана с осмислянето на „катастрофата“ на тези два свята през XIII в., доколкото тъкмо оттам започва окончателното взривяване на разклатеното единство на вселенската християнска общност. Едно разбягване, започнало като опит за сближаване и възсъединяване на християнския свят (*orbis christianus*) от страна на Запада, но печално осъществено чрез налагане на идеята за примата и чрез установяване на културно-политическо статукво посредством Кръстоносните походи.

При все това, избраните в това изследване източници са много слабо изучени. Вероятно поради значимостта на превземането на Константинопол кореспонденцията между църковните йерарси на тези два свята, които по някакъв начин „катастрофират“, е останала извън полезрението на историците на културата. Някои от източниците са включвани в по-общи обзорни изследвания върху XII и XIII в., други изследвания третират отделни теми от тези източници, а трети източници остават трудно откриваеми. Още през 1963 г. о. Йоан Майендорф² коментира по-общо кореспонденцията, а

² John Meyendorff, *The Primacy of Peter* (SVS Press, 1992).

Дарузе³, който прави обзор на полемичната ромейска литература през XII в., препоръчва да се направи едно специално съпоставително изследване на кореспонденцията отпреди 1204 г. между папа Инокентий III и патриарх Йоан X Каматир. Тази препоръка е изпълнена от Спитерис⁴ през 1979 г. в едно по-задълбочено общо изследване на полемиката между Рим и Константинопол от XII в., публикувано на италиански, заедно с извори, но седем години по-рано Пападакис и Талбот⁵ вече са публикували за първи път писмата на патр. Йоан Каматир. Кореспонденцията е своеобразен връх в дебата между Константинопол и Рим относно примата, доколкото акумулира цялата богословска енергия на дебата от XII в. и предзадава темите на дебат след 1204 г. Ето защо настоящото изследване е организирано тъкмо около тази кореспонденция.

Другите използвани тук източници са полемически, техният стил и дълбочина на аргументация често не са на такава висота, но тяхната ценност се определя и от нещо друго, те представляват непосредствена реакция на опита на Рим ефективно да наложи юрисдикционен примат над Константинопол веднага след неговото превземане. Всъщност с тези малки произведения общо взето се изчерпва съдържанието на дебата през XIII в. Проблемът за диалога между Рим и Константинопол на Лионския събор в края на XIII в. е оставен настрана от това изследване по две причини. Първо, защото това е отделна голяма тема на исторически анализ. Второ, защото там не възникват никакви нови аргументи, там въобще не се състои същински дебат по верови въпроси, а по-скоро става въпрос наистина за политическо

³ Jean Darrouzès, „Les documents byzantins du XIIe siècle sur la primauté romaine“, *Revue des études byzantines* 23, 1 (1965): 42–88.

⁴ Yannis Spiteris, *La critica bizantina del primato romano nel secolo XII*, *Orientalia Christiana analecta* 208 (Roma, 1979).

⁵ Aristeides Papadakis, Alice Mary Talbot, „John X Camaterus Confronts Innocent III: An Unpublished Correspondence“, *Byzantinoslavica* 33 (1972): 26–41.

решение, което се вижда и от активната роля на ромейския император в заседанията на събора.

Особен интерес ще представлява възможността да интерпретираме тези дебати от началото на XIII в. в светлината на споменатата евхаристийна еклисиология, т.е. да върнем проблема на едни по-свойствени за него самия критерии, които по-адекватно да опишат неговата същност. Ето защо случилото се на Лионския събор няма да представлява особен интерес, доколкото то чудесно може да бъде описано през една традиционна етно-политическа оптика като част от споровете за религиозно-политическа доминация, свързана с възхода на папството в контекста на Кръстоносните походи и пр. От интерес за настоящото изследване е проследяването на черти от развитието на еклисиологическата проблематика на Фераро-Флорентинския събор, което е обособено в самостоятелен етюд.

Проблемът за католичността ще бъде разгледан като част от по-общия проблем за идентитета на църковната общност в дебатите от началото от XIII в. Католичният идентитет на Църквата ще бъде положен в светлината на евхаристийната еклисиология и проблематизиран чрез евхаристиологичния критерий, който тя предоставя. Доколкото проблемът за католичността се съдържа в проблема за примата в дебатите, то една от основните задачи тук ще бъде да реконструираме линиите на проблема за католичността в по-общия контекст на дебатите за примата.

Двете църковни общности – на Рим и Константинопол – имат относително слаба представа за дълбинните и фундаментални еклисиологични отстояния между тях и самият дебат се оказва момент, в който тези разлики стават видими. Още повече, политическите действия на техните репрезентативи поставят в криза самия дебат и необратимо задълбочават тези отстояния, и дори ги превръщат в явни противостояния.

Проблемът за католичността ще ни укаже някои от парадигматичните разлики в осмислянето на единството на Църквата и християнския свят през Средните векове, задаващи традиционни модели на отношенията между католи-

ци и православни, които често остават валидни и до днес. Методологическият инструментариум и критериите на настоящото изследване включват както традиционния културно-исторически метод, така и богословска методология, производна от т.нар. евхаристийна еклисиология, която се стреми да реализира едно завръщане към изворите на богословието и историята. Тази богословска методология от своя страна също инкорпорира културно-историческия, но и текстокритическия метод по отношение на Св. Писание и Предание на Църквата, което гарантира хомогенността в методологията на изследването. Доколкото третира онтологически проблема за идентичността на Църквата, този модел претендира за общовалидност по отношение на еклисиологията. Оттук произтича възможността този модел да бъде използван като методология и своеобразна координатна система за реконструкция на други еклисиологически модели в рамките на историята на културата.

Собственият експеримент на изследването се състои до голяма степен в това интердисциплинарно сблъскване или кръстосване на методологиите, т.е. употребата на евхаристийната еклисиология като елемент от културно-историческия метод. По такъв начин изследването, от една страна, верифицира валидността на самия евхаристиологически критерий, чрез който може да се формира еклисиологическа система в дебата от XIII в. От друга страна, то проблематизира традиционния културно-исторически научен подход, който изключва богословската методология. Така полученият интердисциплинарен метод ще позволи формирането на нова гледна точка към проблема за идентификацията на двете големи християнски общности на Средновековието.

Тезата на изследването гласи по-общо, че в дебатите от XIII в. съществуват два отчетливо различни и конфликтующи идентитета на църковните общности на Рим и Константинопол. Тези два идентитета са свързани с две качествено различни и несходни схващания за католичността на Църквата, които не могат да бъдат синтезирани в едно цяло. Това от своя страна поражда проблема за глобалната

идентичност на Църквата, понеже тези две идентичности разкриват два несъвместими еклисиологически модела, които исторически се оформят в два различни културно-исторически контекста.

Основната теза на този текст е, че еклисиологическият модел на Каматир е съпоставим с модела на евхаристийната еклисиология и може да бъде изследван чрез нейните методи и критерии. Това означава две неща:

- че евхаристийната еклисиология е приложима и валидна в изследванията на средновековната култура на Византия;
- че Православната църква запазва структурни белези и догматически елементи от евхаристийната еклисиология в качеството ѝ на елемент от Свещеното Предание на Църквата, което невинаги се актуализира в практиката на Православната църква, но остава налично и в потенциця чрез догматико-еклисиологическия фонд на това Предание.

Това на свой ред означава, че този еклисиологически модел не е изгубен и изличен от паметта на Православието, но съществува чрез приемственост в дълбините на Св. Предание – една приемственост, която във всеки исторически момент може и очаква да бъде актуализирана. Нещо повече, тук ще се твърди, че тези елементи винаги остават неизменна част от дълбините на Преданието чрез и в паметта на тайнствата и най-вече на св. Евхаристия. Тайнството на Новия Завет, Евхаристията, открива Църквата като католично Тяло Христово, което предварително явява последните неща (Есхатона) в този свят. Тези интуиции за Църквата могат да се наблюдават до известна степен и през XIII в. С други думи, на настоящото изследване ще защитаваме тезата, че еклисиологията на патриарх Йоан Каматир – по-скоро неговата, но също и донякъде тази на полемистите – остава имплицитно близка в структурата и логиката си до структурата и логиката на евхаристийната еклисиология. Общата цел, която си

поставя това изследване, е да реконструира в приближение еклисиологическия модел на патриарх Йоан Каматир като спонтанна изява на елементи от Свещеното Предание на Източната църква от началото на XIII в. Подобни изяви винаги се проявяват в Православието в рамките на догматически дебати или кризи на идентичността.

Доколкото интересът към проблема за католичността днес също е провокиран от криза, необходимо е да държим сметка за двойния контекст и двойната рамка, в която поставяме нашия предмет – от една страна, това е конструиране на ортодоксална идентичност в рамките на дебата от XIII в., която ще доведе до трайното приемане на името „ортодоксални“ или „православни“ християни, за разлика от „католическата“ идентичност. От друга страна, това е съпоставка на идентичности в рамките на Православието, свързано със собствените търсения и опити за реконструиране на автентична идентичност. Степента на съотнесимост на проблема за идентичността в рамките на дебата от XIII в. със съвременния проблем за идентитета на Православната църква съответства на степента на валидност и универсалното значение на проблема за католичността на Църквата, положен в евхаристийно-онтологически контекст.

Конкретните задачи, които си поставя това изследване с оглед поставената обща цел, са:

- ▶ да опише обхвата на проблема и съдържанието му в рамките на избраната методологическа рамка на реконструираната евхаристийна еклисиология (в I гл., която има характер на концептуално въведение);
- ▶ да опише културно-историческия контекст, в който се случват дебатите (във II гл., която представлява културно-историческо въведение);
- ▶ да изследва аргументационните линии на дебата чрез един съдържателен и структурен анализ на източниците;
- ▶ да открие точките на сблъсък в дебата, които разкриват определени нишки на противостоянията (идеите);

- ▶ да реконструира Римския еклисиологически модел от текста на писмата на папа Инокентий III, който задава еклисиологическа система;
- ▶ да се опита да реконструира еклисиологическата система на патриарх Йоан Каматир чрез отгласването от модела на папа Инокентий в определени точки на сблъсък, положени в контекста и полето на конкретните аргументационни линии.

Настоящото изследване се стреми да постигне последното посредством координатната система, която задава евхаристийната еклисиология. Преди всичко тук ще бъде направен опит да се определи тезата и перспективата към поставения проблем за католичността в светлината на евхаристийната онтология. Доколкото основният предмет на дебата е проблемът за примата на Римския първосвещеник, изследването постоянно опитва да удържа по-дълбокото измерение и значение на този предмет, което се открива в различните схващания за католичността на Църквата. В определен смисъл докосването до идеите на патриарх Йоан Каматир и полемистите ще представлява и едно домогване до конкретни проявления на Преданието на Църквата от XIII в., което ще бъде важно за идентичността на Православната църква днес. Оттук доказателство на тезата ще представлява самата хомогенност и непротиворечивост на реконструирания модел, а аргументи на тезата – самите линии на дебата в качеството им на елементи от една система, чрез анализа на които ще опитае да реконструираме целостта на системата.

Достоверността на получените резултати, т.е. реконструираният модел на патриарх Йоан Каматир, е предпоставена и от употребата на логическия метод у Каматир, което показва, че еклисиологията според него е пространство, в което могат да се прилагат логическите закони. Това ни дава право да спекулираме, като продължаваме тезите на Каматир, и при все това да претендираме за валидност на резултатите.

Подходът при реконструирането на модела на папа Инокентий III е малко по-различен, доколкото Римският йерарх разчита по-скоро на екзегетическия метод. Този метод

предполага собствена логика, често критикувана от страна на патриарха и окачествявана като силогистическа. В такъв случай по-подходяща е концептуалната реконструкция на неговия модел, в който доминират мощни идеологически комплекси, разгърнати на различни нива и в различна степен.

Що се отнася още до методологическата основа на изследването, ще трябва да отбележим следното: богословската методология в случая хармонично се съчетава с културно-историческия метод, доколкото самата тя е производна на културно-историческия и текстологическия методи, приложени върху историята на Древната църква и текстовете на ранните църковни писатели. Оттук следва и убеждението, че тази методология предоставя необходимите условия за постигане на целта на изследването. Обратно, разглеждането на проблема за примата и католичността като функция на политическите амбиции на репрезентативните носители на църковната идентичност несъмнено деформира проблема и го представя позитивистки, без да отчита дълбинните импликации на идеята за примата, които се откриват в проблема за католичността.

От една страна, в това се състои собствено методологическият принос на изследването, доколкото се опитва да верифицира евхаристийния критерий и онтология в полето на културно-историческите търсения, като върне проблема за примата и католичността на едни по-свойствени за него критерии, които адекватно да опишат неговата същност и евентуално да разкрият нови хоризонти за по-нататъшни изследвания.

От друга страна, подобен експеримент неминуемо внася и някакви автокорекции в самия инструментариум на изследването. Евхаристийната еклисиология задава общовалиден модел, който очаква своето детайлизиране в исторически контексти. В такъв смисъл подобно изследване също допринася за апробацията на евхаристийния критерий чрез натрупването на конкретни детайли в употребата на тази методология.